

KUR'ÂN'DA EKONOMİK REFAH

ECONOMIC PROSPERITY IN THE QUR'AN

ZÜBEYİR KARATAŞ

DR. ÖĞR. ÜYESİ, SIIRT ÜNİVERSİTESİ İLAHIYAT FAKÜLTESİ
KUR'ÂN-I KERİM'İ OKUMA VE KIRAAT İLMİ ANABİLİM DALI
ASSIST. PROF., SIIRT UNIVERSITY, FACULTY OF THEOLOGY
DEPARTMENT OF QUR'ÂN AND QIRÂ'ÂT
SIIRT, TURKEY

zubeyirkaratas1@gmail.com

 <http://orcid.org/0000-0003-0166-2236>

 <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1155655>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
4 Ağustos / August 2022

Kabul Tarihi / Accepted
14 Aralık / December 2022

Yayın Tarihi / Published
Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Aralık / December

Atıf / Cite as

Karataş, Zübeyir, "Kur'ân'da Ekonomik Refah [Economic Prosperity in the Qur'an]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 9/2 (Aralık/December 2022): 863-883.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

KUR'ÂN'DA EKONOMİK REFAH

Öz

Kur'ân-ı Kerim, birey ve toplumu çok yakından ilgilendiren ve onların üzerinde itikadi, psikolojik ve sosyolojik açıdan çok ciddi etkisi bulunan ekonomi konusunu ele almış ve bu konuda neler yapılması gerektiğini de açık bir şekilde beyan etmiştir. Konuyla ilgili âyetler tetkik edildiklerinde İslâm dininin, insanların maddi anlamda refah içerisinde yaşamalarını hedeflediği görülecektir. Zira İslâm dini, fakirliğe asla kutsiyet atfetmemiş bilâkis kendisiyle mücadele edilmesi ve çözülmesi gereken bir sorun olarak telakki etmiştir. Ekonomik durum, toplumun birey katmalarının tamamını menfi veyahut müspet anlamda etkilediği, tarihi, sosyolojik ve psikolojik bir vakiydir. Cahiliye Arapları, kız çocuklarını diri diri toprağa gömerken bu cinayeti meşrulaştırmak adına öne sürdükleri argümanlardan biride, ekonomik yönden çekmiş oldukları zorluklardır. Kur'ân, toplumu ilgilendiren her konuya temas edip ona çözüm ürettiği gibi aynı şekilde bu konuya da değinmiş ve çözüm yollarını da göstermiştir. O, her şeyden önce insanın maddi anlamda çalışmasını teşvik ederek tembellikten uzak durması gerektiğini belirtmiştir. Müslümanlar için mukaddes addedilen cuma günününün tamamını ibadet veyahut dinlenmeyle geçirmemesi gerektiğini vurgulamış o günde bile cuma namazı eda edildikten sonra müminlerin yeryüzüne dağılıp rızıklarını temin etmeleri için çalışmaları gerektiğini ifade etmiştir. Öyle ki Müslümanlar için mukaddes gün sayılan cuma gününde çalışmayı emretmesi, bu dinin çalışmaya ve dolayısıyla insanların ekonomik refaha kavuşmaları için çaba göstermelerinin kendileri için ne kadar önemli olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Kur'ân, birey ve toplumlarının ekonomik refaha kavuşabilmeleri için maddi anlamda çalışmalarının yanı sıra ahlâki/dinî anlamda da yapmaları gereken birtakım görevlerinin bulunduğunu belirtmiş ve bu görevlerinin neler olduklarını detaylı bir şekilde beyan etmiştir. Bu anlamda riayet edilmesi gereken görev ve faaliyetlerinin bir kısmı şunlardır. “İman ve sâlih amelde bulunmak, sürekli Allah'ı anmak, onu unutmamak, takvalı olmak ve tövbe ve istiğfarda bulunmak.” Yüce Allah Kur'ân'da bu ilkelere riayet edenleri manevi yönden mükafatlandıracağını ve bu kimseleri dünyada da ekonomik refaha kavuşturacağını vadedmiştir. Aynı şekilde Kur'ân'ın ilk mübelliği ve aynı zamanda ilk müfessiri olan Hz. Peygamber'de söz ve eylemleriyle bu konuda örnek olmuş ve konuyla alakalı çözümler geliştirmiştir. Henüz küçük yaşlarda iken çobanlık ve ticaret yapmıştır. Eli ayağı düzgün olup dilenen ve fakirlikten şikâyet eden kimselerin bu tutumlarını eleştirmiş ve onları bu konuda uyarak çalışmalarını ve tembellikten uzak durmalarını hususunda tembihlemiştir. Hatta fakirlikten yakınan bazı kimselerin eline balta verip dağa gidip odun kesip satmalarını talep etmesi, veren elin, alan elden daha üstün olduğunu belirtmesi ve fakirlikten Allah'a sığınması vb. sözleri, bu konudaki hassasiyetini gözler önüne sermektedir. Bunun yanı sıra fakirliğin, maddi zararlarının yanı sıra insan üzerinde inanç yönünden menfi etkisinin bulunduğunu belirten birtakım sözler söylemiş ve ona karşı mücadele etmiştir. Hülâsa Kur'ân ve Hz. Peygamber, fakirliği müminler için büyük bir sorun olarak görmüş ve bundan kurtulmaları için onlara azami gayret göstermeleri hususunda tavsiyelerde bulunmuşlardır. Referansını Kur'ândan ve sünnetten alan İslâm dini, ferdin ve toplumun ekonomik refaha kavuşabilmeleri için kendilerinden öncelikli olarak bu konuda maddi ve manevi anlamda tatbik edilmesi gereken kurallara riayet etmelerini talep etmiştir. İslâm, sadece ferdin değil toplumun diğer fertlerinin de iktisadi refaha kavuşabilmeleri için de yardımlaşma müessesesinin devreye sokulması gerektiğini de belirtmiştir. Bunun yanı sıra Müslümanlar arasında maddi olarak durumu kötü olan bireylere yapılacak zekât, sadaka ve infaktan ziyade, onların ayaklarının üstünde durabilmeleri için kendilerine istihdam olanaklarının sağlanmasının çok önemli ve faydalı olduğunu ifade etmiştir. Ancak bedensel ve zihinsel nedenlerden dolayı çalışmayan veyahut tüm

çalışmalarına ve gayretlerine rağmen maddi açıdan refaha kavuşamayan bireylere toplumun diğer fertleri tarafından zekât, sadaka vb. yardımlar yapılmak suretiyle maddi anlamda kalkınmalarına destek olmaları konusunda teşvikte bulunmuştur. Kur'ân'ın ekonomik alanlarla ilgili öğretileri tatbik edildiği dönemlerde Müslüman toplumun refah içerisinde yaşadığı ve zekâtlarını verecek fakir bulamadıkları için onu başka bölgelere gönderdikleri bir realitedir. Bu makalede Kur'ân perspektifinden ekonomik refaha sahip olabilmek için maddi çalışmanın yanı sıra dini anlamda neler yapılması gerektiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, İslâm dini, Ekonomi, Ekonomik refah.

ECONOMIC PROSPERITY IN THE QUR'ÂN

Abstract

The Qur'ân deals with the issue of economy, which is very closely related to the individual and society and has a very serious effect on them in terms of belief, psychology and sociology, and has clearly stated what should be done in this regard. When the verses related to the subject are examined, it will be seen that the religion of Islam aims for people to live in material welfare. Because the religion of Islam has never ascribed sanctity to poverty, on the contrary, it has been considered as a problem that needs to be tackled and resolved. The economic situation is a historical, sociological and psychological fact that affects all of the individual layers of the society in a negative or positive sense. While the Arab the pre-Islamic period were burying their girls alive, one of the arguments they put forward in order to legitimize this murder is the economic difficulties they faced. The Qur'ân has touched on every issue that concerns the society and provided solutions to them, as well as touched on this issue and showed the ways of solution. First of all, he encouraged people to work financially and stated that they should stay away from laziness in this regard. Emphasizing that Friday, which is considered sacred for Muslims, should not be spent in worship or rest, he stated that after the Friday prayer is performed on that day, believers should work to disperse and provide their sustenance. The Qur'ân states that in order for individuals and societies to achieve economic prosperity, they have other moral/religious duties besides their material work, and it has explained in detail what these duties are. Some of these principles are: "Belief and doing good deeds, remembering Allah constantly, not forgetting Him, being pious and seeking forgiveness and repentance" Almighty Allah has openly promised that those who abide by these principles will receive economic welfare as well as spiritual reward. Likewise, the Prophet, who was the first notifier and at the same time the first explainer of the Qur'ân, set an example in this regard with his words and actions and developed relevant solutions. He was a shepherd and trader when he was still young. He criticized the attitudes of those who beg and complain about poverty and warned them about this issue and advised them to work and stay away from laziness. In fact, some people who complain about poverty give an ax to their hand and demand that they go to the mountain and sell wood, stating that the hand that gives is better than the hand that receives, and that he seeks refuge in Allah from poverty, etc. His words reveal his sensitivity on this issue. In addition, he said some words stating that poverty has a negative effect on people in terms of belief. In short, the Qur'ân and Hz. The Prophet saw poverty as a major problem for believers and advised them to make maximum efforts to get rid of it. The religion of Islam, which takes its reference from the Qur'ân and the Sunnah, demands that the individuals and the society follow the rules that must be applied primarily in material and spiritual terms in order to achieve economic prosperity. He also stated that the institution of cooperation should be put into action so that not only the individual but also other members of

the society can achieve economic welfare. In addition, he stated that it is much more important and beneficial for Muslims to provide employment opportunities to each other so that they can stand on their feet, rather than zakat, charity and donations to be made to individuals who are in poor financial condition. However, for those who cannot work due to physical or mental reasons or who cannot achieve financial well-being despite all their efforts and efforts, other members of the society can give zakat, alms, etc. to these people. He invited them to be sensitive about supporting their financial development by providing aid. It is a reality that during the periods when the Qur'an's teachings on economic fields were applied, the Muslim community lived in prosperity and sent their zakat to other regions because they could not find a poor person to pay their zakat. This article will focus on what should be done religiously in addition to material work in order to have economic welfare from the perspective of the Qur'an.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Islam religion, Economy, Economic welfare.

GİRİŞ

Malum olduğu üzere ekonominin insan hayatında çok ciddi etkisi vardır. İnsanı hem psikolojik hem de sosyolojik açıdan etkilemektedir. Ekonomik durumu kötü olan bireylerin, depresyon ve ruh sağlıklarında bozulmalar meydana geldiği ve aynı zamanda bu durum, bu kimselerin iş yerlerine, ailelerine ve topluma olumsuz manada yansıdığı tespit edilmiştir.¹ Bununla birlikte ekonominin insanın dini yaşayışına da taalluk ettiği bir vakiadır. Zira yapılan araştırmalarda, ekonomi ve dinin etkileşim içinde oldukları görülmüştür.² Nitekim Hz. Peygamber'in Allah'a fakirlikten sığınması³ ve "neredeyse fakirlik küfre denk olacaktı"⁴ bunun yanı sıra zenginliği istemesi⁵ "iyi kimse için, hayırlı mal ne güzeldir."⁶ gibi sözleri, bu ilişki ve etkileşimi gözler önüne sermektedir. Bunun yanı sıra Medine'ye hicret ettiğinde o dönem elinde bulunan sermaye ve ticaretle insanları sömüren Yahudilerin önünü kesmek ve Müslümanları ekonomik yönden güçlü kılmak maksadıyla onlara karşı alterna-

¹ "Ekonomik Krizin Ruh Sağlığına Etkileri Ve Çözüm Önerileri - Türkiye Psikiyatri Derneği (TPD)" (Erişim 23 Mart 2022). <https://psikoloji-psikiyatri.com/ozge-akay/ekonomik-kriz-ve-psikolojik-etkileri/>

² Abdurrahman Kurt, "Sosyolojik Açıdan Din -İktisat İlişkisi" *jurnal of Islamic Research* 2017, 28/3, 224; Meriç Pehlivan, "Din-Ekonomi İlişkisi İle Bu İlişkinin Toplumların ve Bireylerin Davranışlarındaki Yansımaları", *Mehmet Akif Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2016 3/6, 13.

³ Ebü Dâvud Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen Ebi Dâvud*, nşr. Muhammed Muhyiddin (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye), "Vitr", 32.

⁴ Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüp et-Tabarânî, *ed-Dua lit-Tabarânî* (Beyrut: Darul-Kütübü'l-İlmiyye 1413), 319.

⁵ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuad Abdulbâkî, (b.y.; Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, ts.), "Zikr", 18.

⁶ Ebü Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Şuay Arnuat vd., (Beyrut: Müessesetü'r-Risale 2001), 29/299.

tif pazar kurması ve insanlara “işte burası pazar yerinizdir, burada kimse zulme uğramaz, kimseden haraç alınmaz”⁷ sözleriyle, kurmuş olduğu pazara yönlendirmesi ekonominin toplum üzerindeki etkisini göstermesi açısından son derece önemlidir. Kur'ân'ın nüzulünden önce ve nüzülü esnasında bir kısım Arapların kız çocuklarını diri diri gömmeleri ve bu çirkin eylemin temel gerekçelerinden birini de ekonomik nedenlerden dolayı gerçekleştirdiklerini beyan etmeleri⁸ ekonomik bulanımın insan hayatında ne denli tahribatlara yol açtığı/açabileceğini açık bir şekilde göstermektedir. Ekonominin birey ve toplum üzerinde ne kadar büyük bir etkiye sahip olduğunu günümüzde yapılan anketlerde de açık bir şekilde kendini göstermektedir. İnsanlara birinci derecede kendilerini etkileyen ve çözülmesi gereken sorunların başında neler geldiği sorusuna genellikle ekonomi cevabını vermektedirler.⁹ Bu alanda yapılan anket ve deneylerden, ekonominin hali hazırda insanlar için önem ve güncelliğini ilk sırada koruduğu görülmektedir. Aslında tarihin en eski dönemlerinden itibaren insanların dine ve ekonomiye ilgilerinin hiçbir zaman azalmadığı bilinmekle birlikte bu ilginin içinde bulunan küreselleşme süresince zirveye ulaştığı söylenebilir.¹⁰

Ekonominin birey ve toplum üzerindeki etkileri üzerinde çokça çalışmalar kaleme alınmıştır. Ancak bu çalışmaların kahir ekseriyeti bunun (ekonominin)insan-toplum üzerindeki etkisi ve meydana getirdiği maddi problemler ve problemlerin çözümlerinin nasıllığı üzerinde yoğunlaşmıştır. Maddi çözümün yanı sıra dini/manevî yönden neler yapılması gerektiğiyle ilgili şu ana kadar herhangi bir çalışmaya rastlamadık. Oysa İslâm dini, insanın hem maddi ve hem de manevi yönüyle ilgilendiği bu dini araştıran herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla bunlardan birini ele alıp diğerini ihmal etmek bireyi/toplumunu çözüm adına sağlıklı bir sonuca götürmez. Zira herhangi bir sorunun çözümü ancak o sorunu tüm boyutuyla ele almakla mümkün olabilir. Bu düşünceden hareketle neredeyse beşeriyetin her döneminde ilk sıralarda yer almış olan ve insanların hayatında çok ciddi karşılığı olan ekonomik sorununu¹¹ Kur'ân perspektifinden ele almaya çalışacağız. Amaç, ekonomik refaha ulaşabilmek için maddi çalış-

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Mâce *Sünen İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdullbaki (b.y.: Kahire: Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-Arabî, ts), “Esvâk”, 40. (No: 2233).

⁸ En'âm 6/151; el-İsrâ 17/31.

⁹ Fundanur Öztürk, “Türkiye Eğilimleri Araştırması: ‘2021’de Ekonomik Durumum Kötüleştii Diyenlerin Oranı Yüzde 55,4”, *BBC News Türkçe* (05.01 2022).

¹⁰ M. Ali Kirman, “Dinin Ekonomik Modeli Küreselleşme Sürecinde Dine Yeni Bir Yaklaşım”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 / 18-19 (Ocak 2005): 147

¹¹ Yusuf el-Kardâvî, *Fakirlik Problemi Karşısında İslâm* çev. Abdülvehhâp Öztürk (Ankara: Nur Yayınları, 1975), 7-8.

manın yanı sıra dini yönden neler yapılması gerektiğini ortaya koymak ve bu konudaki boşluğu bir nebze dahi olsa katkı sağlamaktır. Öncelikli olarak İslâm'ın ekonomik refaha sahip olabilmek için maddi yönden bakışına kısa bir şekilde temas edip ardından bu çalışmanın ana omurgasını oluşturan dini/manevî yönüne geçeceğiz.

1. GENEL OLARAK KUR'ÂNIN ÇALIŞMAYA BAKIŞI

Yüce Allah, Kur'ân'da, insana dünya hayatında mutlu ve müreffeh bir hayat yaşaması için kendisine sayısız nimetler verdiğini ifade etmiştir.¹² Örneğin: Güneş, ay, denizler, denizlerin içindeki enva-i ikramlar, onun üzerinde yüzen gemiler, nehirler, gökten yağın yağmurlar, yeryüzünde yetişen sayısız ürünler ve onda bulunan muhtelif canlılar¹³ bunlardan (nimetler) sadece birkaç tanesidir. İnsan bu nimetlerden istifade edebilmesi için öncelikli olarak çalışması gerekir. Bilindiği üzere Allah Teâlâ zamanı, insanın biyolojik ve ruhsal maslahatına göre dizayn etmiştir. İnsanın çalışması için gündüzü aydınlık, yorulan bedenini dinlendirmesi için ise geceyi örtü kılmıştır. Bir başka ifadeyle geceyi istirahat gündüzü de çalışmak için yaratıldığını ifade etmiştir.¹⁴ Modern bilim, üzerinde yaşanan dünyanın sürekli hareket halinde olduğunu ilmen ispat etmiştir. Bu durum, çalışmanın Allah Teâlâ'nın ezeli ve ebedî kanunu olduğunu göstermektedir.¹⁵

Kur'ân-ı Kerim'in farklı âyetlerinde çalışmanın insan için ne denli önemli olduğu anlatılmış ve bu konuda çalışmaya teşvik edilmiştir. Çalışmanın insan hayatı için ne kadar önemli olduğunu ifade eden âyetlerden birkaç tanesini zikretmekte yarar vardır.

a. *"Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur."*¹⁶

Tâhir b. Âşûr (ö. 1973) bu âyette ki çalışmadan, ağırlıklı olarak her ne kadar sâlih amel murat edilmiş ise de kendisinden dünyevî çalışmayı kastedmenin de mümkün olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁷ Aslında ister dünyevî ister uhrevî ve ister hem dünyevî hem de uhrevî anlam kastedilsin gerçek şu ki çalışan her kim olursa olsun eninde sonunda çalışmasının karşılığını alacaktır.¹⁸ Zira Allah Teâlâ'nın yeryüzünde değişmeyen kanunu (sünnetullah) bu şekilde tecelli etmektedir. Bu konuda inanan ve inanmayan ayrımı

¹² İbrahim 14/34; el-Hicr 15/18.

¹³ el-Bakara 2/164; İbrahim 14/32; el-Câsiye 45/5.

¹⁴ el-Kasas 28/73; Nebe' 78/10-11.

¹⁵ "Diyanet Dergi | Diyanet - Aylık Dergi - İlmi Dergi - Bülten" (Erişim 29 Mart 2022).

¹⁶ Kur'ân-ı Kerim Açıklamalı Meâli, çev. Hayreddin Karaman-Ali Özek-İbrahim Kâfi Dönmez-Mustafa Çağrıçı-sadrettin Gümüş-Ali Turgut (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), en-Necm 53/39.

¹⁷ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabiyy, 2002), 27/135.

¹⁸ el-İsrâ17/18-19;Şûrâ42/20 .

da söz konusu değildir. Çalışan hangi dinden, ırktan, mezhepten ve meşrepten olursa olsun eninde sonunda yapmış olduğu çalışmanın karşılığını bir şekilde alacaktır.

b. *“Allah'ın sana verdiğinden (onun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik yap.”*¹⁹

Yüce Allah, insanların düzgün bir hayat yaşamaları ve geçmiş toplumların yapmış oldukları hataları tekrar etmemeleri ve bunlardan ibret almaları için²⁰ Kur'ân'da çokça kıssalara yer vermiştir. Kur'ân'ın neredeyse üçte ikisinden fazlası kıssalardan ibarettir.²¹ Bu kıssalardan birisi de Hz. Musa döneminde yaşamış ve zenginliğiyle nam salmış Karun'la ilgili olanıdır. Yukarı da zikredilen âyette, inanların dünyadan da nasibini almaları yönünde teşvik edildikleri görülmektedir. Bu durum İslâm dininin çalışmaya ne kadar önem atfettiğini açık bir şekilde göstermektedir.²²

c. *“Namaz kılınınca (Cuma) artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin”*²³

Her dinin kendine özgü kutsal saydığı bazı günleri vardır. Yahudiler, cumartesiye, Hıristiyanlar pazara Müslümanlar da cuma gününe kutsiyet atfetmektedirler.²⁴ Yüce Allah Yahudi ve Hıristiyanlara kutsal günlerinde ibadet ve istirahat dışında her şeyi yasaklamasına karşın²⁵ Müslümanlara ise o günün (cuma) belirli vaktini ibadete ayırmalarını ondan sonra tekrar yeryüzüne dağılıp kendileri için takdir edilen rızıkların aramaya konulmalarını emretmiştir. İslâm'ın, Müslümanlar için son derece önemli sayılan cuma gününde cuma namazından sonra çalışmayı teşvik etmesi dikkat çekicidir. Bu durum, genel manada insanın günlük işlerinde dünya ve âhiret dengesini gözetmesi gerektiğini göstermektedir.²⁶

Müslüman bireyin çalışma hayatında hangi ilke ve hususlara riayet etmesi gerektiği Kur'ân-ı Kerîm'in farklı âyetlerinde açık bir şekilde belirtilmiştir. Bu âyetlerde kişinin sadece dünya işlerine yoğunlaşıp âhirete taalluk

¹⁹ el-Kasas 28/77.

²⁰ Yûsuf 12/111.

²¹ Cemalettin Sancar, *Kıssa Kavramı ve Kur'ân'da Helâk Olunan Kavimler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2016), 11.

²² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil'il-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beirut: Müessesetü'l-Risale, 2000), 19/625; Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer, ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Çavâmidit-Tenzîl*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1407), 3/431; Ebû Abdillâh, Muhammed b. Ömer Fahrettin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, (Beirut: Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabi, 1420), 25/15.

²³ el-Cum'a 62/10.

²⁴ Halime Leyla Gürkan “Sebt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul TDV Yayınları, 2009), 36/256-258.

²⁵ el-Bakara 2/65-66.

²⁶ Ebû Muhammed Hâris b. Muhammed b. Usâme, *Buğyatü'l-Bâhis an Zavâidi Müsnedi'l-Hâris*, thk. Ebû'l-Hasen Nureddin vd., (Medine: Merkezü hidmeti's-Sünne, 1992), 2/983.

eden ibadetlerini ihmal etmemesi²⁷ dünya ve âhîret işlerini iyi bir şekilde dengelemesi²⁸ çalışma neticesinde elde edilen malla ilgili cimrilikten ve aşırı savurganlıktan kaçınması²⁹ gibi hususlara dikkat edilmesinin önemi vurgulanmıştır.

Kurân'ın çalışmaya olan bakışını genel bir şekilde ifade ettikten sonra şimdi çalışmanın sünnetteki konumuna genel anlamda temas etmeye çalışacağız.

2. GENEL OLARAK HZ. PEYGAMBER'İN ÇALIŞMAYA BAKIŞ AÇISI

Allah Teâlâ Hz. Peygamber'i insanlara hem rahmet³⁰ hem de örnek³¹ olarak göndermiştir. İnsanlar, Allah Resûlü'nü örnek almakla mükelleftirler.³² Hz. Peygamber hem çalışmış hem de çalışmayı teşvik etmiştir. Henüz çocuk iken Hz. Halime'nin koyunlarını otlatmıştır. Mekke'de de ücret karşılığında Kureyş'in koyunlarını gütmüştür. Henüz on yaşındayken amcası Ebu Talip'le birlikte ticaret için Şam'a giden kervana katılmıştır.³³ Aynı şekilde Hz. Hatice, Hz. Peygamber'de var olan erdem ve dürüstlükten ötürü kendisine ait kervana başkalarına verdiği ücretin iki katını ona teklif etmiş³⁴ kendisiyle evlendikten sonrasında ise kendisine ticaret kervanının sorumluluğunu tamamen bırakmıştır. Allah Resûlü, günlük ibadetinin yanı sıra günlük işlerini bizzat kendisi yapmaya çalışırdı. Elbisesini yamar, ayakkabısını diker, koyunları sağardı. Boş durmayı boş yere vakit geçirmeyi asla sevmezdi. Çünkü boş yere vakit geçirmenin insanın hem dünyası hem de âhîret için büyük zararlarının olduğunu bilincindeydi. Dolayısıyla bu konuda insanları sık sık uyarmaktan gere durmazdı³⁵ “İnsanların en hayırlısı insanlara en çok faydası dokunandır”³⁶ şeklinde tarif etmesi, dikkat çekicidir. Zira bu tarif ile insanları kendilerinden çok başkaları için çalışıp çaba göstermeleri hususunda teşvik etmiş ve îsâr ahlakını ön plana çıkarmıştır.³⁷

²⁷ el-Bakara 2/200; eş-Şûrâ 42/20.

²⁸ el-Bakara 2/201-202.

²⁹ el-A'râf, 7/31; el-İsrâ 17/26-27- 29; el-Furkân 25/67.

³⁰ Enbiyâ 21/107.

³¹ Ahzâb 33/22.

³² Âl-i İmrân 3/31-32; el-Ahzâb 33/31.

³³ Muhammed b. İshak, *Sîretü İbn İshak*, thk. Süheyl Zükâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978), 2 /75-76.

³⁴ Ebû Muhammed Cemâluddin Abdul-Melik b. Hişâm *es-Siratü'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*, thk. Mustafa es-Sakâ-İbrahim el-Ebyârî (Mısır: Şeriketü mektebeti va Matbatî Mustafa el-Bâni 1955), 1/187-188.

³⁵ Muhammed b. İsa b. Savra et-Tirmizî, *Sünen et-Tirmizî*, nşr. Beşşar Avvad Maruf (b.y.: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), “Kıyamet”1 .

³⁶ Buhârî, “Mağazi”, 35.

³⁷ İsrâ'ın tanımını bkz. Mustafa Çağrırcı, “İsâr”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/490-491.

Tembellikten Allah'a sığınmış "iki günü eşit olan zarardadır"³⁸ sözünün gereğine göre hareket etmiştir. Çalışmayıp tembellik gösteren kimseleri to-lere etmemiş bunu meslek haline getirenleri ise eleştirmiş ve bu davranış-tan vazgeçmeleri konusunda uyarmıştır. Örneğin eli ayağı düzgün olmasına rağmen dilenen birine çalışmasını emretmiş ve ardından şunları söyle-miştir: "Sizden birinizin ipini alıp da dağa gitmesi ve arkasına odun demeti yüklenip getirerek onu satması ve Cenâb-ı Hakk'ın bu suretle o kimsenin onurunu koruması, istediği verilse de verilmese de halktan dilenmesinden daha hayırlıdır".³⁹ Allah Resûlü, hem dünya hem âhiret için çalışılmasın-dan yanaydı. Dünya için âhireti, âhiret için de dünyayı feda eden kimsede hayır olmadığını ifade ederek her ikisi için çalışılması gerektiğini beyan etmiştir.⁴⁰ "Veren el, alan elden üstündür"⁴¹ "Hiçbir kimse, asla kendi ka-zancından daha hayırlı bir rızık yememiştir. Allah'ın Peygamberi Dâvûd aleyhisselâmda kendi elinin emeğini yerd"⁴² hadisleriyle, kişinin çalışıp üretken olmasının tüketen ve başkasına bağımlı yaşayan kimseden hayırlı olduğunu belirtmiştir. "İki kimseye gıpta edilir, biri Allah'ın kendisine ilim verdiği ve o ilimle âmil olan kişi, diğeri de Allah'ın kendisine mal verdiği ve o malı hayra sarf eden kişidir."⁴³ Bunun yanı sıra "Doğru ve güvenilir bir tüccar, nebilerle, sıddıklarla ve şehidlerle birlikte haşr olunacaktır"⁴⁴ söz-leriyle de hayır sahibi zenginlere ve başkalarına yararı dokunan kimselere müjde vermekte ve bu konu da çalışmaya teşvik etmektedir.⁴⁵ Özet olarak Hz. Peygamber dini ibadetinin yanı sıra dünyevî ihtiyaçları için hem çalış-mış ve hem de bu konuda müminlere örnek olmuştur.

3. EKONOMİK REFAHA TEMAS EDEN AYETLERİN TAHLİLİ

Yukarıda ekonomik refah için maddi anlamda yapılması gerekenleri genel bir şekilde ifade ettikten sonra şimdi çalışmamızın ana konusunu teşkil eden ve ekonomik refaha kavuşabilmek için dini yönden neler yapıl-ması gerektiği üzerinde durulacaktır. Bu meselede konuyla ilintili âyetleri, Kur'ân'daki sıralaması esas alınacaktır. Kur'ân, her şeyden önce her Müslü-man bireyin ekonomik refaha kavuşabilmesi için yukarıda zikredilen mad-di hususların yanı sıra dini açıdan da takip etmesi gereken başka ilkelerin

³⁸ Ebü'l-Hasen Nürüddin Ali. b. Sultan Muhammed el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih şerhu Mişkâtî'l-Mesâbih* (Beyrut Daru'l-Fikr, 2002), 9/3686.

³⁹ Buhârî, "Zekât" 50.

⁴⁰ Zeynuddin Muhammed Abdurrauf el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Câmii's-Sağır* (Mısır: el-Mektebetu't-Ticariyye el-Kubra.1356), 5/364.

⁴¹ Müslim "Zekât", 32.

⁴² Buhârî, "Buyû" 15.

⁴³ İbn Mâce, "Zühhd", 22. (No: 4208).

⁴⁴ İbn Mâce, "Ticaret", 1. (No: 2139).

⁴⁵ "Hz. Peygamber Gibi Çalışmak", *Hz. Muhammed (sav) - Son Peygamber* (Erişim 30 Mart 2022).

olduğunu ve bu ilkelere riayet edildiği takdirde ekonomik refaha kavuşulacağı açık bir şekilde beyan etmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu ilkeleri direkt olarak ifade eden 8 âyet bulunmaktadır. Bu âyetleri teker teker ele alıp konumuzla alakalı kısımları izah etmeye çalışacağız.

3.1. Sürekli Allah'ı Hatırda Canlı Tutmak

*“Kendilerine yapılan uyarıları unuttuklarında (indirmiş olduğumuz sıkıntı ve musibetleri kaldırıp) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık, birdenbire onlar ümitlerini yitirdiler.”*⁴⁶

Bu âyetin ekonomik refaha taalluk eden yönüne geçmeden önce bir hususa değinmekte yarar görüyoruz.

Kur'an'ın farklı âyetlerinde Allah'ı anmanın insan hayatı için çok önemli olduğu vurgulanmış ve kendisine sürekli olarak Allah'ı unutmaması hususunda uyarılarda bulunulmuştur.⁴⁷ Hatta kelime-i şehadetten sonra imanın en önemli rüknü olan namaz ibadetinin hikmeti, Allah'ı anmak olarak belirtilmiştir.⁴⁸ Kur'an'da nisyan kavramı genellikle menfi anlamda kullanılmıştır. Kullanıldığı kitle ve fertlere bakıldığında bu durum daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Örneğin bu kavram ve türevleri Yahudiler, Hıristiyanlar, Müşrikler, münafıklar, kâfirler ve müminler için kullanıldığı gibi; Hz. Âdem, Hz. Musa, Hz. Davud ve Hz. Yusuf için de kullanılmıştır. Bu kavram ve türevleri yukarı da zikredilen toplumlar için haddi aşım büyük günah işlediklerinden⁴⁹ peygamberler içinse üstün derecelerine nazaran yapmamaları daha iyi olan bazı eylemleri yaptıkları anlamında istimal edildiği görülmektedir.⁵⁰ Bu hususu ifade ettikten sonra ilgili âyetin konumuzu ilgilendiren kısmına dönüyoruz.

İlgili âyetten önceki âyetlerde, Allah Teâlâ, hatalarından vazgeçmeleri için geçmiş ümmetlere geçim sıkıntısı ve birtakım hastalıklarla onları sınadığından söz edilmiştir.⁵¹ Ancak kendilerine yapılan onca uyarılara kulak asmamaları ardından şükretmeleri ve iman etmeleri için kendilerine her taraftan maddi nimetler verilmesine rağmen iman etmemeleri aksine

⁴⁶ En'âm 6/44.

⁴⁷ Allah'ı anmanın önemini ifade eden âyetlerden bazıları şunlardır: “el-Bakara 2/152; 198; Âl-i İmrân 2/191; A'râf 7/205; Ra'd 13/28; Ankebut 29/45; el-Ahzâb 33/41.

⁴⁸ Tâhâ 20/14.

⁴⁹ el-Bakara 2/237; el-Mâide 5/13-14; el-A'râf 7/51; el-Mü'minûn 23/110; es- Secde 32/14; el-Haşr 59/19.

⁵⁰ Yûsuf 12/42; el-Kehf 18/73; Tâhâ 20/15; Sad 38/26. Nisyan ile ilgili detaylı bilgi için bk. Ahmet Er-dinçli, Kur'an-ı Kerim'de Nisyan/Unutma Kavramı, (Yüksek Lisans Tezi Çanakkale onsekiz Mart Üniversitesi 2010).

⁵¹ En'âm 6/42-43.

zevk ve sefaya dalmaları neticesinde büyük azapla helak edildiler.⁵² Yukarıda zikredilen âyette Allah'ın emirlerine karşı yüz çeviren bazı kavimlerin helak edilmelerinden önce kendilerine büyük nimetler bahşedildiğinden söz edilmiştir. İslâm âlimleri, bunun hikmetini şu şekilde açıklamışlardır: Bu kimselere verilen nimetlerin "istidrâç"⁵³ olduğunu veyahut iman etmeleri için vesile kılındığını söylemişlerdir.⁵⁴ Ancak bu gibi kimselere verilen nimetlerin istidrâç kabilinden olma ihtimali çok yüksektir. Zira Hz. Peygamber "Bir kul Allah'a isyan etmeye devam ettiği halde, Allah hâlâ ona sevdiği dünyalık nimetlerini veriyorsa bu ancak Allah tarafından o kul için bir istidrâctir"⁵⁵ hadisine, bu âyeti delil olarak zikretmesi bu tür nimetlerin o kabilden (istidrâç) olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Hülusa bu âyetten, bir toplum maddi anlamda müreffeh bir hayat sürdürebilmesi için fiziki manada çalışmakla birlikte Allah'ın koyduğu dini ilkelere riayet etmelerinin hayati öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân, Allah'ı unutmaya sebebiyet verecek her türlü eylemden kaçınılması gerektiğini belirtmekle birlikte aynı zamanda onu sürekli hatırlatacak davranışlara yönelmenin önemini de beyan etmiştir.⁵⁶

3.2. Takvalı Olmak

"(Peygamberlerin gönderildiği) ülkelerin halkı inansalar ve (günahtan) sainsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık, fakat yalanladılar, biz de ettikleri yüzünden onları yakalıyı verdik."⁵⁷

Allah Teâlâ'nın yeryüzündeki kanunu gereği her topluma peygamber gönderip ardından onları bolluk ve darlıkla sınamadıkça helak etmez.⁵⁸

Yukarıda zikredilen âyette bu husus net bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira beldelerin helak olmalarının nedenleri sıralanırken peygamberler vasıtasıyla uyarılmalarına rağmen Allah'ın tevhit dinine iman etmemelerinden ve onun yasakladığı davranışlardan sakınmamalarından kaynakladığı ifade edilmiştir. Bazı müfessirler, yukarıda zikredilen âyette söz edilen beldeler-

⁵² Ebu'l-Fidâ, İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsiru'l-Kurâni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed b. Selame (Riyad: Dâru Taybe 1999), 3/256.

⁵³ İstidrâç ile ilgili bk. "İsmail Durmuş "İstidrâç" *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001),23/328-329.

⁵⁴ Ebu'l-Hasen Ali Muhammed b. Muhammed el-Basrî, el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. Abdulmaksut b. Abdîr'rahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, trs.), 2/113-11; Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mazâye'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, ts.),3/133 .

⁵⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Harun er-Rûyânî, *Müsnedu'r-Rûyânî*, thk. Eymen Ali Ebû Yamânî (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416), 1/195.

⁵⁶ el-Bakara 2/152; en-Nisâ 4/82; er-Ra'd 13/28; er-Rûm 30/8;

⁵⁷ el-A'râf 7/96.

⁵⁸ el-A'râf 7/94; el-Enfâl 8/33; el-İsrâ 17/15.

den, Mekke ve etrafında yer alan beldelerin murat edildiğini söylemişlerdir.⁵⁹ İlgili âyette yer alan “onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık” ifadesi ekonomik refah anlamına tekabül etmektedir. Bu ifadeden, insanın dünya hayatında sahip olduğu nimetlerin tamamının kaynağının yeryüzü ve gökyüzü olduğuna vurgu yapılmıştır. Zira gökyüzü; yağmur, güneş, ay, yıldızlar ve rüzgârın faydalarını yeryüzünün toprağıyla buluşturmakta, yeryüzü de, bu olumlu etki neticesinde insanın temel ihtiyacı olan meyve, sebze ve diğer gereksinimlerini bu şekilde karşılamaktadır.⁶⁰ Bir başka ifadeyle, yeryüzü ve gökyüzünün arasındaki irtibatı şu şekilde açıklamak mümkündür: gökyüzü bir nevi babalık, yeryüzü ise annelik görevini icra etmektedir. Yeryüzünün kapıları açılıp onlardan yağmur inip toprağına hayat verdiğinde insanlar maddi anlamda refaha kavuşacakları gibi emniyet ve güven açısından da huzura nail olacakları da bir vakıdır.⁶¹ Zira gökyüzünden yağmur yağmadığı zamanlarda yeryüzünde insanlara hayat veren başta su kaynakları, nehirler, barajlar vb. seviyelerinin azalması neticesinde başta kuraklık olmak üzere temel gıdaların azalmasına ve kıtlık gibi felaketlerin yaşanmasına sebebiyet verdiği bir gerçektir. Ayetin sonunda iman ve takvaya sarılmayan belde halklarının yağmurdan mahrum bırakılarak cezalandırıldıklarının beyan edilmiş olması, bu beldelerin doğal olarak ekonomik refahtan da mahrum bırakılacakları anlamına gelmektedir. Çünkü ekonomik refah, yağmurdan bağımsız olarak tasavvur edilmesi mümkün değildir.⁶² İman ve takvanın direkt olarak ekonomi ile olan irtibatını Yusuf Kandehlevî (ö.1965), 1960 yılında Hindistan’da yaşanan kıtlık ve ekonomik kriz bağlamında şu şekilde açıklamıştır: “İnsanlar ve eşyalar Allah katında iki elin, iki terazinin kefi gibidir. Eğer Allah katında insanın değeri artarsa, eşyanın değeri düşer ve fiyatlar ucuzlar. Şayet Allah katında insanın değeri düşerse eşyanın değeri artar ve fiyatlar yükselip pahalılık olur. Siz Allah katındaki değerinizi yükseltmeye bakın ki, böylece insanın değeri yükselsin ve eşyanın değeri de azalıp fiyatlar da düşsün.” Sonra halka dönüp yukarı da zikredilen ayeti bu söylemine delil olarak getirmiştir.⁶³ Takvanın ekonomik refaha vesile olduğunu belirten bir başka âyet ise Mâide sûresinin 66. âyetidir. Bu âyette Allah Celle Celâluhu şunları söylemiştir:

“Eğer onlar, *Tevrat’ı İncil’i ve Rablerinden onlara indirileni (Kur’ân’ı) doğru dürüst uygulasalardı, şüphesiz hem üstlerinden hem de ayaklarının altın-*

⁵⁹ Ebû Said Abdullah b. Ömer eş-Şirâzî el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâu’t-Te’vil*, thk. Muhammed Aburrahman, (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi’l-Arabî, 1418), 3/25; Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Tefsîrül-Merâğî* (Mısır: Şeriketü ve matbaetü Mustafa el-Bânî, 1946), 9/14.

⁶⁰ el-Bakara 2/21.

⁶¹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 14/322.

⁶² Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm ilâ Mazâye’l-Kitâbi’l-Kerîm*, 3/253.

⁶³ “Eşyanın değeri artarsa insanın değeri düşer”, *Yeniasir* (Erişim 31 Mart 2022).

dan yerlerdi (yeraltı ve yerüstü servetlerinden istifade ederek refah içinde yaşarlardı.” Özet olarak ilgili âyetlerden ekonomik anlamda rahatlığa kavuşmanın şartlarından biri de iman ve takvadır. Bu husus et-Talâk sûresinin ikinci ve üçüncü âyetlerinde de açık bir şekilde belirtilmiştir.

3.3. Tövbe ve İstiğfar

Allah Teâlâ Kur'ân'ın farklı sûre ve âyetlerinde tövbe ve istiğfarın önemini belirtmiş ve insana verdiği büyük nimetler arasında bunları da addetmiştir.⁶⁴ Aslında tövbe ve istiğfar insanı maddi ve manevi kirden arından ve sürekli umudunu canlı tutmasına vesile olan duygulardır. Tövbe ve istiğfar insanı manevî hastalıklar olan günahlardan arındırdıkları gibi dünya hayatında da ekonomik refah içerisinde bir hayat yaşamasına da vesile olmaktadır. Nitekim Yüce Allah konuyla ilgili şöyle buyurmuştur:

*“Ve Rabbinizden mağfiret dilemeniz, sonra da ona tevbe etmeniz için indirildi. Eğer bu emrolunanları yaparsınız), Allah sizi, tayin edilmiş bir süreye kadar güzel bir şekilde yaşatır, fazlasını yapan herkese de iyiliğinin karşılığını verir. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin başımıza gelecek büyük bir günün azabından korkarım.”*⁶⁵

Bazı müfessirler, âyette yer alan istiğfar ve tövbe kavramlarıyla ilgili şunları söylemişlerdir. “İstiğfar geçmiş günahlar için, tövbe ise o anda yapılan hatalar içindir. Veyahut istiğfar küçük günah, tövbe ise büyük günahlar için Allah'tan af dilemektir”.⁶⁶ İlgili âyette yer alan tövbe ve istiğfar hitabından inanılan kimseler kastedildiğinde bu kavramlardan hangi mana murat edildiği herkes tarafından bilinir. Bunlardan inanmayan kimseler kastedildiğinde ise bu kavramlardan şu anlam kast edilir: “Tevhit dinine dönün ardından tövbe ve istiğfarda bulunun.”⁶⁷ Allah Teâlâ, ilgili âyette, tövbe ve istiğfarda bulunan kimselere sadece âhirette değil dünya hayatında ve vefat edecekleri zamana kadar geniş rızık ve ekonomik yönden de konforlu bir hayat bahşedeceğini ve hatta bu kimselerin kabir hayatında da kendilerini güvende hissetmelerini de sağlayacağını vadetmiştir.⁶⁸ Tövbe ve istiğfarın ekonomik rahatlamaya vesile olacağını bildiren başka âyetler de vardır. Aslında bu âyetler birbiriyle irtibatlı ve aynı konuyu irdeleyen âyetlerdir.

⁶⁴ el-Bakara 2/160; Âl-i İmrân 3/136; en-Nisâ 4/110; Mâide 5/39; et-Tevbe 9/104-112; Furkân 25/72; et-Tahrîm 66/8;

⁶⁵ Hûd 11/3.

⁶⁶ el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 2/456; Muhammed b. Ali b. Abdillâh eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir* (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyip, 1414) 2/546.

⁶⁷ Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâruridî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdi Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 6/95.

⁶⁸ Ebû Abdillâh, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Barduni İbrahim Atfayiş (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964),9/3.

Bunlardan biri Hûd sûresinin 52. âyeti diğeri ise Nûh sûresinin 10 ve 12. âyetleridir. Öncelikli olarak bu âyetlerin mealini aktarıp ardından ekonomiye taalluk eden kısımlarına geçeceğiz.

“*Ey kavmin! Rabbinizden bağış dileyin; sonra da ona tevbe edin ki üzerinize göğü (yağmuru) bol bol göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın. Günah işleyerek (Allah'tan) yüz çevirmeyin.*”⁶⁹

“*Dedim ki: Rabbinizden mağfired dileyin; çünkü o çok bağışlayıcıdır. (Mağfired dileyin ki,) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsın. Mallarınızı ve oğullarınızı çoğaltsın, size bahçeler ihsan etsin, sizin için ırmaklar akıtsın.*”⁷⁰

Müfessirler, bu iki âyetin sebebi nüzulünü şu şekilde açıklamışlardır: Hz. Nuh, kavmini gece gündüz tevhit dinine davet etmiş ancak kavminden neredeyse bir avuç insan dışında iman eden olmadı. Bunun üzerine Yüce Allah, onları bir rivayete göre 30 bir rivayete göre ise 40 yıl yağmurdan mahrum bıraktı. Bu süre zarfında yağmur yağmayınca doğal olarak kıtlık baş gösterdi. Bunun neticesinde ne arazilerinden verim alabildiler ne de nesillerini devam ettirebildiler.⁷¹ Hal böyle devam ederken Hz. Nuh, kavmine bu sıkıntıdan kurtulmalarının yegâne yolu Allah'a iman edip ardından tövbe ve istiğfarda bulunmaktan geçtiğini bildirdi. Ve sözlerinin devamında ise; iman edip tövbe ettiğiniz takdirde dünyada maddi anlamda bol rızık ve geniş imkânlarla kavuşacaksınız bununla birlikte çocuk doğurmayan eşleriniz de çocuk sahibi olacaklarını belirtti.⁷² Kurtubî ve Keşşâf, Nûh sûresinin ilgili âyetlerinin yorumunda konuyla ilgili şu rivayeti aktarmaktadırlar: “Hasan el-Basri'nin (öl. 110/728) yanına farklı zamanlarda üç adam gelir. Bunlardan biri kıtlıktan biri fakirlikten bir diğeri ise çocuk sahibi olamaktan şikâyet edip bu konuda neler yapmaları gerektiğini sormuşlardır. Hasan Basri bunların her birine tövbe ve istiğfar etmeleri gerektiğini söylemiştir. Bu olaya şahitlik edenler şaşkınlıklarını gizleyemeyip Hasan Basri'ye bu adamların her birinin sorunu ayrı olmasına rağmen siz bunların tamamına tövbe ve istiğfarı tavsiye ettiniz bunun hikmeti nedir diye sormaları üzerine Hasan Basri, bunlara Nûh sûresinin ilgili ayetlerini okuyarak farklı sorulara vermiş olduğu cevabın kaynağının Kur'ân olduğunu söylemiştir.”⁷³

Aslında Hz. Nuh, kavminin dünya malına ve çocuklara çok düşkün olduklarını bildiğinden onlara iman edip tövbe ettikleri takdirde hem dün-

⁶⁹ Hûd 11/52.

⁷⁰ Nûh 71/10-11-12.

⁷¹ Ebu'l-Hasen Ali Muhammed b. Muhammed el-Basri, el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. Abdul'maksut b. Abdî'rahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.) 6/101; Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 30/651; Beydâvi, *Envâru't-Tenzil ve Esrâu't-Te'vil*, 5/249. Muhammed emin el-Hereri

⁷² Muhammed emin el-Hereri, *Hadâiku'r-Rvhi ve'r-Reyhân fi ravâbi ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru Tavkin-necât 2001) 30/253.

⁷³ Kurtubi, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/302; Zemahşeri, *el-Keşşâf an Ğavâmidî't-Tenzil*, 4/617.

ya malına hem de yıllarca özlemini çektikleri çocuklara sahip olacaklarını söyleyerek bu yolla iman etmelerini teşvik etmiştir. Başka ifadeyle Hûd ve Nuh sûrelerinin ilgili âyetlerinde Hz. Nuh kendi toplumuna iman ettikleri takdirde çok sevdikleri dünya nimetlerine kavuşacaklarını zira iman ve istiğfarın sadece âhiret saadetine değil dünyevi nimet ve mutluluğuna da vesile olduğunu açık bir şekilde beyan etmiştir.⁷⁴ Bu âyetlerden sarıh bir şekilde tövbe ve istiğfarın hem ahiret mutluluğuna hem de ekonomik refaha vesile oldukları/olacakları anlaşılmaktadır.

3.4. İman ve Salih Amel

Kur'ân'da iman edip salih amel işleyenlere cennet vadedilmiştir. Allah sadece iman edip salih amelleri hayatında tatbik eden müminleri çıkmak üzere cennete dâhil edeceğini belirtmiştir.⁷⁵ Bunun yanı sıra dünyada da bu kimselere güzel ve bol imkânlarla dolu bir hayatı da lütfedeceğini ifade etmiştir. İman ve salih amelin insanın dünya hayatındaki refahına vesile olacağını beyan eden ilgili âyetin anlamını aktarıp ardından konuyu detaylandırma çalışacağız.

*“Erkek veya kadın, mümin olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz.”*⁷⁶

Bu âyette kadın ve erkek lafızlarının ayrı ayrı zikredilmiş olmaları ve her birinin dünya ve âhiret mutluluklarının iman ve salih amele bağlanması her iki cins için en kıymetli ve değerli olan sadece bu iki davranışın olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.⁷⁷ İslâm âlimleri, iman edip salih amel işleyenlerin dünyada refah içerisinde bir yaşam sürdüreceklerini ifade eden âyetin yorumuyla ilgili şunları söylemişlerdir. “İman eden ve salih amel işleyenler zenginlik ve geniş imkânlarla sahip olacakları veyahut dünya hayatında bıkınlık ve ihtirastan uzak ve aynı zamanda lezzet almalarına vesile olacak bir kanaate ulaştırılacaklardır.”⁷⁸ Müfessirler, “hayâten tayyiben” ifadesine genel anlamda dünyada ekonomik anlamda iyi imkânlarla sahip olmak anlamını verdikleri görülmektedir.⁷⁹ Çünkü âyetin ikinci kısmında yer alan : *“وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ”* (*Ve mükâfatlarını, elbette yap-*

⁷⁴ Şevkânî, *Fethü'l-Kadir*, 5/357; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*,6/101 ; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâu't-Te'vil*, 5/249.

⁷⁵ el-Bakara 2/25-62; el-Kehf 18/107; Muhammed 47/12; el-Beyyine 98/7.

⁷⁶ en-Nahl 16/97.

⁷⁷ el-Hucurât 49/13.

⁷⁸ İsmail Hakkı el-Bursevî, *Râhul-Beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.) 5/78; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mazâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 5/139.

⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil'il-Kur'ân*, 17/289; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Ğavâmidit-Tenzil*, 2/633; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâu't-Te'vil*, 3/239.

makta olduklarının en güzeli ile veririz) ifadesi bu yorumu teyit etmektedir.⁸⁰ Hülâsa ilgili âyetten iman ve salih amelin dünya nimetlerine vesile olacağı açık bir şekilde belirtilmiştir. Öte yandan iman etmeyip Allah'tan yüz çeviren kimselerin dünyada darlık ve sıkıntıyla boğuşacaklardır. Konuyla ilgili Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“*Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu, kıyamet günü kör olarak hasredeceğiz.*”⁸¹

Müfessirlerden bazıları, bu âyetin yorumuyla ilgili şunları söylemişlerdir: “Allah’a iman etmeyenler için vadedilen sıkıntılı hayat ya dünyada ya âhirette veyahut her ikisinde gerçekleşecektir.⁸² Bunun dünyada gerçekleşme olasılığı yüksektir. Zira Allah’a inanmayan kişi dünyaya çok aşırı bir hırsla bağlandığından hayatı hep zorluk ve sıkıntılarla geçmektedir. Böylesi bir hayatı yaşamasının bir diğer nedeni ise, harcama ve infakta bulunduğu kişi ve kurumlardan iyilik ve mükâfat adına bir beklenti ve inanca sahip olmamasıdır.”⁸³ İbn Abbâs (öl. 68/687-688), bu âyetin yorumuyla ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur: “Bazı kimseler maddi anlamda her ne kadar iyi konumda olsalar dahi hep sıkıntı ve stres içerisindedir. Bunun nedenine gelince bu kimseler, Allah hakkında kötü zanda bulunmalarından ve yapmış oldukları iyiliklerden herhangi bir hayır ummalarından kaynaklanmaktadır. Bu özelliklere sahip olanlar sürekli büyük kaygı ve panik içerisindedirler.”⁸⁴ Özet olarak bu âyetten bir önceki âyette⁸⁵ iman edip hidayet yolunu takip eden kimselerin dalalet ve şekâvete düşmeyecekleri ifade edildikten sonra ilgili âyette ise aksi hareket edenlerin hem dünyada hem de âhirette büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalacakları belirtilmiştir.

3.5. Nimetlere Şükretmek

İyilik sahibini hayırla anmak olan şükür, dil, kalp, azalarla ve amelle eda edilmektedir.⁸⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de, şükürün mümin hayatında çok büyük öneme sahip olduğu açık bir şekilde belirtilmiş ve bu konuda örnekler ve-

⁸⁰ Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 14/273.

⁸¹ Tâhâ 20/125.

⁸² Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzi, *Zâdü'l-Mesîr fi ilmi't-tefsîr* thk. Abdürrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-arabî 1422), 3/181; Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyeri eş-Şinkitî *Edvâ'ül-beyân fi izâhî'l-Kur'an bi'l-Kur'an*. Lübnan: (Dârü'l-Fikr, 1995), 4/127.

⁸³ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 3/431; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 22/110-111; Ebu'l-Berakât Abdillâh b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, thk. Yusuf Ali (Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyip, 1998), 2/388.

⁸⁴ Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil fi Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Osmann Cum'a Süleyman Müslim (Riyad: Dârü Taybe, 1997), 5/301.

⁸⁵ Tâhâ 20/123.

⁸⁶ er-Râğıp el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'an*, Muhammed Seyyid Keylavani (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, ts.) 265.

rilmek suretiyle şükre teşvik edilmiştir. Aynı zamanda insanın nimetlere karşı nankörlük ettiğini⁸⁷ ve şükredenlerin sayısının genel manada az olduğu da ifade edilmiştir.⁸⁸ Şükür, Yüce Allah'ın azabının def'ine ve rahmetinin inmesine vesiledir.⁸⁹ Bunun yanı sıra insanın ekonomik yönden refah içerisinde bir yaşam sürmesine de vesile olmaktadır. Şükürün insana ekonomik yönden katkılar sunduğunu Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde ifade edilmiştir:

*“Allah (ibret için) bir ülkeyi örnek verdi: Bu ülke güvenli huzurlu idi; ona rızkı her yerden bol bol gelirdi. Sonra onlar Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah'ta onlara, yaptıklarından ötürü açlık ve korku sıkıntısını tattırdı.”*⁹⁰

Bilindiği üzere Kur'ân'da çokça kıssa ve meseller (örnekler) yer almaktadır. İnsanların ibret almaları ve geçmiş toplulukların yapmış oldukları hatalardan ders çıkartmaları için Kur'ân-ı Kerîm böyle bir yöntemi benimsemiştir.⁹¹ Bu âyette de huzur ve güven içerisinde bulunan ve aynı zamanda ekonomik yönden de gayet refah içerisinde bulunan belde sakinlerinden söz edilmiştir. Bu belde sakinleri bunca nimete karşın Allah'a şükretmemelerinden ve ona nankörlükte bulunmalarından ötürü açlık ve korkuyla sınanmışlardır. Tefsirlerde bu belde halkıyla ilgili değişik görüşler zikredilmiştir. Bazı müfessirlere göre bu belde halkından Mekke halkı bazılarına göreyse Mekke halkı dışındakiler kastedilmiştir. İster Mekke halkı ister onların dışındakiler murat edilsin burada önemli olan bu âyetin konumuzu ilgilendiren yönüdür. Konumuzu ilgilendiren yönünü şu şekilde ifade etmek mümkündür: “Her birey ve toplum güvenli ve müreffeh bir hayat yaşamaları için kendilerine verilen nimetlere karşı şükretmeleri ve nankörlük etmemeleri gerekir aksi takdirde hem maddi hem de manevi yönden büyük buhranlar yaşayacaklardır.”⁹²

Şükürün maddi ve manevi nimete vesile olduğunu ifade eden âyetlerden biride İbrâhim sûresinin 7. âyetidir. Allah Teâlâ, bu âyette şöyle buyurmuştur:

“Hatırlayın ki Rabbiniz size: Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir! diye bildirmiştir.” İlgili âyette şükürün ebedi mutluluk olan cennete vesile olacağı gibi dünya nimetlerine de vesile olacağı belirtilmiştir.⁹³

⁸⁷ el-İsrâ 17/67; el-Âdiyât 100/6.

⁸⁸ el-Bakara 2/243; A'raf, 6/10-17; el-Mü'minûn 23/78; Sebe' 34/13; el-Mülk 56/23.

⁸⁹ en-Nisâ 4/147.

⁹⁰ en-Nahl, 16/112.

⁹¹ Yûsuf 12/111.

⁹² Mâruridî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 6/584-585; Zemahşeri, *el-Keşşâf an Ğavâmidî't-Tenzil*, 2/368; Râzi, *Mefâtilü'l-Ġayb*, 20/278-279; Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 14/304-305.

⁹³ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 3/123; Ebû İshak Ahmed b. Muhammed *es-Sa'labî, el-Keşfu ve'l-Beyân an Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali-Adil Ahmed (Beirut: Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî, 2002),

SONUÇ

Neredeyse insanlık tarihinin her döneminde önem bakımından din ile birlikte ilk sırada yer almış olan ekonomi meselesini Kur'ân perspektifinden ele alıp çözümler geliştirmek son derece önemlidir. İslâm dini, bireyin ve toplumun sadece manevî yönden değil aynı zamanda maddi yönden de kalkınmalarını ve ekonomik refaha kavuşmalarını ister ve bu konuda neler yapılması gerektiğini de açık bir şekilde belirtir. Kur'ân'ın bazı âyetleri ve Hz. Peygamber'in konuyla alakalı uygulamaları bu realiteyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, insanın dünya hayatı için çalışmasını ve onun nimetlerinden faydalanmasını ister. O, müminlere cuma namazından hemen sonra yeryüzüne dağılıp rızıklarını temin etmelerini ve bunun için çaba göstermelerini teşvik etmesinin yanı sıra Allah Resûlü'nün neredeyse hayatının her safhasında geçimini temin etmek için çalışması, Allah'tan zenginlik istemesi ve fakirlikten ona sığınması, veren elin alan elden üstün olduğunu ifade etmesi, ashâp içerisinde maddi durumu iyi olanların yapmış oldukları iyilikleri takdir ve senada bulunması, öte yandan Medine'ye hicret ettikten sonra müminlerin ekonomik yönden güçlenmeleri, refah içerisinde bir yaşam sürdürebilmeleri ve dinlerini daha rahat bir şekilde yaşayabilmeleri için özel pazar kurması ve insanları ona yönlendirmesi ve buna benzer faaliyetlerinden; insan-din ve ekonomi ilişkisinin nedenli önemli ve iç içe oldukları somut bir şekilde anlaşılmaktadır. İslâm dini birey ve toplumun ekonomik yönden refaha kavuşabilmeleri için maddi anlamda çalışmaları gerektiğini açık bir şekilde belirtmiştir. Zira ekonomik refaha erişebilmenin ilk şartı çalışmaktır. Genel anlamda çalışmadan ve emek harcanmadan ekonomik refaha kavuşmanın mümkün olmadığı neredeyse herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla çalışmak ve maddi sebeplere başvurmak ekonomik kalkınma için gereklidir.

Kur'ân, birey ve toplumun ekonomik kalkınma ve refah içinde yaşayabilmeleri için maddi çalışmanın yanı sıra dini yönden de yapmaları gereken birtakım faaliyet ve çalışmalardan söz etmiştir. Bu birliktelik (maddi-manevi) sağlandığı takdirde ekonomik refaha ulaşılabileceğini belirtmiştir. Maddi faaliyetlerin yanı sıra dini yönden yapılması gereken faaliyetlerin bazıları şunlardır: Allah'ı sürekli anmak ve onu unutmamak, takvalı olmak, tövbe ve istiğfarda bulunmak, imanla birlikte salih amel işlemek ve nimetlere şükretmek. Kur'ân bu ilkeleri tatbik eden birey ve toplumlara ekonomik yönden refahı vadetmiştir. Bu ilkelere başvurmadan sadece maddi sebeplerle yetinenlere Kur'ân'ın böyle bir vaadi yoktur. Dolayısıyla iman etmiş her bir erkek ve kadın birey, maddi açıdan huzura ve rahatlığa sahip olmak istedikleri takdirde bu hususları asla göz ardı etmemeleri gerekiyor.

Bu ilkeler sadece ekonomik refah için değil aynı zamanda Allah'ın rızasına ve ebedi saadet yurdu olan cennete de vesile olan faaliyetlerdir. Zira gerçek anlamda her inanan bireyin doğal olarak bu davranışları hayatının ayrılmaz bir parçası olarak telakki etmesi gerekiyor. Hülâsa, Kur'ân'a göre, yukarıda zikredilen hususlar, bireyin hem dünyevî ve hem de uhrevî saadetine vesile olan hususlardır.

KAYNAKÇA

- “Diyanet Dergi | Diyanet - Aylık Dergi - İlmi Dergi - Bülten”. Erişim 29 Mart 2022.
<https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=22854>
- “Ekonomik Krizin Ruh Sağlığına Etkileri Ve Çözüm Önerileri - Türkiye Psikiyatri Derneği (TPD)”. Erişim 23 Mart 2022. <https://psikiyatri.org.tr/basin/248/ekonomik-krizin-ruh-sagligina-etkileri-ve-cozum-onerileri>
- Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Tefsîrül-Merâğî* 30 Cilt. Mısır: Şirketü ve matbaetü Mustafa el-Bânî, 1946.
- Ali Kirman, “Dinin Ekonomik Modeli Küreselleşme Sürecinde Dine Yeni Bir Yaklaşım”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 / 18-19 (Ocak 2005): 147-161.
- Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud. *Meâlimu't-Tenzil fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Osman Cum'a Süleyman Müslim. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1997.
- Beydâvî, Ebû Said Abdullah b. Ömer eş-Şîrâzî. *Envâru't-Tenzil ve esrâu't-te'vil*, thk. Muhammed Aburrahman. 5 Cilt Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabi, 1418.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhul-Beyân*, 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- Çağrı, Mustafa. “İsâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: 22/490-491. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. “İstidrâç”. *Türkiye Diyanet İslâm Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/328-29. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ebû Bekr Muhammed b. Harun er-Rûyânî, Müsnedu'r-Rûyânî, thk. Eymen Ali Ebû Yamânî. 2 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen Ebî Dâvud*, nşr. Muhammed Muhyiddîn 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Muhammed Hâris b. Muhammed b. Usâme, *Buğyatü'l-Bâhis an zavâidi müsnedi'l-Hâris*, thk. Ebü'l-Hasen Nureddin vd., 2 cilt. Medine: Merkezü hidmeti's-Sünne, 1992.
- Ebû's-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa. *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mazâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî , ts.

- Erdirinçli, Ahmet. *Kur'ân-ı Kerim'de Nisyân/Unutma Kavramı*. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- H. Muhammed (sav) - Son Peygamber. "Hz. Peygamber Gibi Çalışmak". Erişim 30 Mart 2022. <http://www.sonpeygamber.info/hz-peygamber-gibi-calismak>
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 30 Cilt. Beyrut: Dâru et-Tunusiyye, 1984.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *Müsned*, nşr. Şuay Arnuat vd., Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdul-Melik. *es-Siratü'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*, thk. Mustafa es-Sakâ-İbrahim el-Ebyârî, 2 Cilt. Mısır: Şeriketü mektebeti va Matbati Mustafa el-Bânî, 1955.
- İbn İshak, Muhammed. *Sîretü İbn İshak*, thk. Süheyl Zükâr. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, İsmail b. Ömer. *Tefsiru'l-Kurâni'l-azîm*, thk. Sami b. Muhammed b. Selame . 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed Sünen *İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abduldubaki 2. Cilt. b.y.: Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, ts.
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Zâdü'l-Mesîr fi ilmi't-tefsîr* thk. Abdürrezzak el-Mehdî 4. Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-arabî 1422.
- İsmail Bakan-Müslüme Akyüz-A. Melih Eytmiş-İnci Fatma Doğan, "Ekonomik Krizin İnsan Davranışları Üzerine Etkilerine Yönelik Malatya'da Bir Alan Çalışması", Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2011, 1/ Kardâvî, Yusuf. *Fakirlik Problemi Karşısında İslâm*, çev. Abdülvehhap Öztürk. Ankara: Nur Yayınları, 1975.
- Kârî, Ebü'l-Hasen Nürüddin Ali. b. Sultan. Muhammed *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu mişkâti'l-mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut Daru'l-Fikr, 2002.
- Kaya, İsmail. "Ekonomik Krizin Yaşama Tarzı Üzerindeki Etkileri (Isparta Örneği)" *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*", 2012, 7/2, 207-226.
- Kurtubi, Ebû Abdillâh, Muhammed. *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Barduni İbrahim Atfayış. 20 Cilt Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1964.
- Mâruridî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdi Baslûm 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali Muhammed b. Muhammed el-Basrî. *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. Abdulmaksut b. Abdîrahîm 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.
- Mısır: el-Mektebetü't-Ticariyye el-Kubra, 1356.

- Muhammed emîn el-Hererî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-Reyhân fi ravâbi ulûmi'l-Kur'ân*. 33 Cilt. Beyrut: Dâru tavkin-necât 2001.
- Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdillâh b. Ahmed. *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-Te'vil*, thk. Yusuf Ali. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyip, 1998.
- Öztürk, Fundanur. "Türkiye Eğilimleri Araştırması: '2021'de Ekonomik Durumum Kötüleştirdiyenlerin Oranı Yüzde 55,4'". BBC News Türkçe (01 2022). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59878059>
- Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*, Muhammed Seyyid Keylavani Beyrut: Dârü'l-ma'rife, ts..
- Râzî, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Ömer Fahrettin. *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabi, 1420.
- Sa'labî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed. *el-Keşfu ve'l-Beyân an Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali-Adil Ahmed. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi turâsi'l-arabî, 2002.
- Sancar, Cemalettin. *Kıssa Kavramı ve Kur'ân'da Helâk Olunan Kavimler* Konya: Tekin Kitabevi, 2016.
- Sicistânî, Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as. *Sünen Ebî Dâvud*, nşr. Muhammed Muhyiddîn. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Abdillâh. *Fethu'l-Kadîr*, 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kelimi't-tayyip, 1414.
- Şinkitî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî. *Eđvâ'ül-beyân fi izâhi'l-Ķur'ân bi'l-Ķur'ân*. 9 Cilt. Lübnan: Dâru'l-fikr, 1995.
- Tabarânî Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüp. *ed-Dua lit-Tabarânî* Beyrut: Darul-kütübî'l-ilmîyye, 1413.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an te'vil'i âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt Beyrut: Müessesetü'l-Risale, 2000.
- Yeniasir. "Eşyanın değeri artarsa insanın değeri düşer". Erişim 31 Mart 2022. <https://www.yeniasir.com.tr/yazarlar/tolga-tekin/2021/12/17/esyanin-degeri-artarsa-insanin-degeri-duser>
- Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an Ğavâmidî't-Tenzil*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1407.
- Zeynuddin Muhammed Abdurrauf el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmiî's-Sağîr*. 6 Cilt.

